

Joško Kovačić

O ARHEOLOŠKOM NALAZU U HVARU 1840. GODINE

(Da li je na mjestu hvarske katedrale
bila ranokršćanska crkva?)

Koliko je poznato, prvi koji je na arheološki nalaz u Hvaru iz 1840. godine privukao pozornost općinstva bio je hvarski javni djelatnik dr. IVAN KRSTITELJ (Giovanni Battista) MACHIEDO. U četvrtom nastavku svog polemičkog odgovora na članak ALFONSA DE FRISIANIJA¹, pokušavajući osnažiti neodrživo mišljenje da se antički Pharos/Pharia nalazio na mjestu današnjega grada Hvara, a ne Staroga Grada, on pomalo patetično ističe otkriće mozaika na "dubini većoj od deset stopa", kada je tadašnji hvarski biskup u dijelu svoga dvora dao spomenute godine kopati za gradnju cisterne, a jednostavni ukrasni motiv toga mozaika dokazom mu je njegove velike starine². Ivanov sin JEROLIM (Girolamo) MACHIEDO spominje taj nalaz u svom radu iz 1872. precizirajući da je otkriven kod zida kapele sv. Prospera i da je bila riječ o raznobojnom mozaiku, kojemu početak stavljaju neodređeno u biskupskom vrtu i dodaje da se nastavlja prema zapadu ispod spomenute kapele, te da mu se čuvaju komadi izvađeni pri gradnji te cisterne, koji da pokazuju veoma star rad³. Malo iza toga hvarski povjesničar prof. don JAKOV BOGLIĆ spomenut će taj nalaz prema pisanju I.K. Machieda⁴, da bi se u naše vri-

1. Cenni storici intorno all'isola di Lesina. La Dalmazia. Foglio letterario economico. Inteso agli interessi della Provincia. N=0 2. Giovedì 8 Maggio. 1845 (Zadar), - na str. 11, na osnovu arheoloških ostataka, ispravno locira Pharos na položaj Staroga Grada, osporavajući svojatanja Hvarana.
2. ... E parlandosi di scoperta di antiche cose, quale rumore non sarebbesi menato altrove, quale preziosa scoperta non sarebbesi ritenuta quella che si è fatta qui in Lesina nell'a. 1840 di un pavimento di mosaico alla profondità di oltre dieci piedi, e di un mosaico di quel semplice ornato che appartiene a rimotissimi tempi al dire dell'autore dell'opera intitolata *Ercolano e Pompei*, nella serie sesta *Mosai*, stampata in traduzione a Venezia nell'a. 1845, scoperta avvenuta, allorchè monsignore nostro prestantissimo faceva eseguire uno scavo in un locale del suo episcopio per creare una cisterna? ... - G.B. MACHIEDO: *Pharia, Città Lesina, e non Cittavecchia*, IBIDEM, Anno II. 1846. N. 33., 268.
3. Nel 1840 operandosi dal Vescovo Bordini nell'Orto dell'Episcopio, dappresso alla mura della Capella di S. Prospero, uno scavo per oggetti di costruzione di Cisterna, a dieci passi di profondità; fu scoperto un pavimento di antico mosaico a vari colori che, cominciando nella parte dell'Orto, proseguiva in ponente sotto il piano della Capella (=Capella) stessa. Di questo mosaico si conservano dei pezzi, che per ragione del lavoro erano stati estratti, e presentano appunto opera ben antica. - G. MACHIEDO: *Memoria ... di san Prospero ...*, Spalato. Tipografia di Antonio Zannoni. 1872, 21, bilj. e. Pogreškom pisca ili slagara navedena je nemoguća dubina od 10 "paša" (hvati), što bi bilo više od 17 metara!
4. Nell'anno 1840 (La Dalmazia. Foglio letterario. 1846. N. 33.) quando si fecero degli scavi per costruire una cisterna dietro la Cattedrale di Lesina nell'orto del Vescovo, si scoperse un pavimento a mosaico di lavoro antichissimo alla profondità di oltre dieci piedi; ... - G. BO-

jeme⁵ arheolog NIKŠA PETRIĆ ponovno navratio na nj, ukratko ga spominjući prema navedenoj literaturi⁶.

Svi su ti opisi nalaza iz 1840. prilično šturi, a, barem prema opisu iz godine nalaza koji ovdje objavljujemo, i nepotpuni, pa prema tome i netočni. Nije, naime, bio pronađen samo jedan mozaik, nego dva, u dva različita sloja, a svaki je od njih uz to bio povezan s pripadnim ostacima arhitekture.

Izvor koji donosimo nalazi se u arhivu prof. Petra Nisitea čuvanom sada u Dubrovniku, u Istraživačkom centru Historijskog instituta JAZU, kojega je sadržaj postao pristupačan zahvaljujući inventaru tiskanom zalaganjem hvarskoga Centra za zaštitu kulturne baštine, nadasve dr. N. Dubokovića⁷ - točnije u nekoliko pisama koja je LUJO STALIO iz Hvara uputio NISITEU u Stari Grad 1840. godine⁸.

Najprije nekoliko riječi o dopisivateljima. Dok je PETAR NISITEO (Selca na Braču, 1774. - Stari Grad, 1866.), potomak i baštinik PETRA HEKTOROVICA, pravnik, prirodnjak, arheolog, numizmatičar, polihistor koga je slavni Mommsen nazvao "venerabilis vere senex", prilično poznat barem hvarskim kulturnim pregaocima (makar bi o njemu trebalo očekivati još istraživanja, među ostalim i na temelju ovoga njegovog arhiva)⁹, dotle nam je LUJO (Luigi, Alviž) STALIO zasad gotovo nepoznat, osim što znamo da je Starograđanin, koji je od 1833. do 1847. otprilike bio učitelj u osnovnoj (muškoj) školi u Hvaru¹⁰. Nije naodmet naglasiti da se ta škola tada nalazila u kući vl. crkvene Zaklade Skakocik uz Katedralu¹¹, dakle neposredno uz mjesto nalaza.

GLICH: Studi storici sull'isola di Lesina (prvo izdanje Zadar 1873), II. izdanje, Split s.a., 14-15, bilj. 5.

5. Pisanje R. BUČIĆA spominjemo malo kasnije (bilj. 18).

6. O gradu Hvaru u kasnoj antici, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 20, Split 1975, 9 i bilj. 24. - Dodaje da je mozaik "još in situ", što se valjda odnosi na dio pod kapelom sv. Prospera (jer je dio otkriven 1840. bio raskomadani, kako spominje i J. Machiedo), te da je "jedan odlomljeni fragment bijelog mozaika imao ... priliku nedavno vidjeti", no ne spominje gdje. Komad bijelog mozaika neznane (?) provenijencije čuva se u arheološkoj zbirci dominikanskog samostana u Starom Gradu. Ovo se i neće odnositi na hvarski mozaik o kom govorimo, koji je prema izvorima bio višebojan, odnosno s ukrasnim motivima.

7. S. PLANČIĆ: Inventar arhiva profesora Petra Nisitea, Stari Grad 1986. (Centar za zaštitu kulturne baštine svez. 25 - arhivska građa V.).

8. Navedeni arhiv (7), I., 98; v. S. PLANČIĆ, o.c.(7), 26.

9. O Nisiteu v. M. NIKOLANCI: Petar Nisiteo-Nisetić (!Nižetić) kao arheolog; D. MILIČIĆ: Bilješke o radu Petra Nisitea - Hvar u prirodnim znanostima, Zagreb 1977 (Razred za prirodne znanosti JAZU), 199-210.

10. J. KOVAČIĆ: Iz hvarske kulturne baštine, Hvar 1987 (šapirografirano), 285; Arhiv Centra za zaštitu kulturne baštine u Hvaru, Contribuzioni. - Zanimljivo je napomenuti da je Stalio iz pučke, kasnije plemićke obitelji koja potječe iz samoga grada Hvara i izvorno se zvala Stajlić, od koje još u hvarskom Burku ima kuća s grbom, iz početka XVII. st. - IDEM, IBIDEM, 37-38 i 68 (bilj. 166-170).

11. IDEM, IBIDEM, 31-32 i 285.

Nisiteo su i Stalio izmijenili od 1838. do 1853. tridesetak pisama, samo dijelom sačuvanih u spomenutom arhivu. Dopisivanje se dobrim dijelom odnosi na botaniku, kojom se Stalio posebno bavio i kasnije studirao, zatim na entomologiju kojom se također zanimao, a manje na arheološke teme. Naš se predmet spominje u trima pismima iz godine nalaza. U prvom, od 28. veljače 1840., piše Stalio Nisiteu da se u Hvaru mnogo govori o mazaiku otkrivenom kad se po nalogu biskupa Bordinija u jednom dijelu biskupskog dvora počelo kopati za gradnju cisterne. Dotle otkriveni mozaik pokazuje da je služio kao podnica "neke okrugle kgrade" i leži pod temeljima kapele sv. Prospera na dubini od tri stope. Otkriveni mu dio ima oblik kružnog odsječka duljine od oko osam, a najviše širine od tri stope. Ne čini mu se da je u pitanju neki finiji rad, a inače je dobro sačuvan. Biskup Bordini se veoma zalaže da se iskopa čitav mozaik, ako to bude moguće. Tada će on (Stalio) poslati Nisiteu detaljnije obavijesti, eventualno i crtež mozaika, gdje se dosad vide "linije uokolo i malo ukrasa u obliku voluta" (?). I zaključuje na tu temu: "Ova su gospoda (Hvarani) sada svi postali starinari, ali se među sobom nikako ne slažu (o značenju nalaza). Ima ih koji su sigurni da je mozaik pripadao hramu Zeusa_Amona - toliko može zagrijanost!"¹². U pismu od 10. ožujka te godine samo opetuje da još ne može javiti ništa potanje, ali da se boji kako se mozaik neće iskopati u cjelini, zbog straha da se ne oštete zidovi crkve pod kojima leži¹³. Napokon, u pismu od 5. travnja 1840.¹⁴ daje Stalio najpotpuniji opis nalaza. Hvarani, piše, "čine čuda" u pogledu ovog otkrića, smatrajući ga dokazom da je njihova "metropola" starija od bilo kog drugog mjesta na otoku (polemika Hvar - Stari Grad). Dosad je otežao s detaljnim izvještajem, čekajući da se iskopavanje završi, no odlučeno je da se ono prekine, štoviše, da se otkriveni dio uništi da bi se izgradio zdenac (cisterna), pa je zato narizao ono što je bilo otkopano, dok je ostatak pod pločnikom Sv. Prospera "na dubini od oko 4 stope".

12. ...I Lesignani menano grandissimo rumore per un pezzo di mosaico, che si è scoperto dietro gli scavi praticati per ordine di questo Monsignor Bordini in un angolo del suo palazzo vescovile. Questi scavi si vanno facendo tuttavia ad oggetto di fabbricare un pozzo. La parte del mosaico fino ad ora scoperta mostra d'aver servito di lastricato ad un edificio rotondo. Esso giace sotto alla cappella di S. Prospero, cioè sotto alle fondamenta della medesima alla profondità di tre piedi. La parte fin qui scoperta presenta un segmento circolare della lunghezza di circa otto piedi, e della larghezza nel massimo spazio di tre piedi. Non mi pare però che il lavoro sia di certa finitezza; è per altro ben conservato. Monsignor Bordini n'è impegnatissimo di trarlo fuori per intero, se ciò gli sarà possibile. Allora Le potrà dare più dettagliate informazioni, e se occorrerà, le manderò anche un disegno di quello ch'esso rappresenta, non scorgendosi per ora che delle linee a contorno, e qualche poco d'ornato a volute. Questi signori ora sono divenuti tutti antiquari; ma molto discrepanti fra loro. V'è chi piglierebbe per fino, che il mosaico appartenesse al tempio di Giove Ammone. Tanto può il riscaldo! ...

13. ...Circa al mosaico non posso ancora dirle nulla di preciso, ma temo che non si scavera intieramente, pel timore di non arrecare del danno al muro della chiesa, sotto cui, come Le scrisi, si trova giacere.

14. V. prilog.

Ono što je otkriveno izvan istočnoga zida spomenute kapele sv. Prospera ima oblik kružnog odsječka duljine od 12, a najveće širine od 4,5 stopa. Ako je zgrada kojoj je ovaj mozaik bio podom bila posve okrugla, imala bi promjer od 17,5 stopa. Spominje i maleni zid sa sjevera, koji drži kasnijim, jer leži na mozaiku i nije povezan s glavnim zidom.

Posebno je zanimljivo, veli, da je pod prvim mozaikom otkriven drugi, na dubini od "6 stopa". Motiv kojim je ukrašen sličan je onome na prvom mozaiku, a razlikuje se tek u tom, da je traka koja ga okružuje od dvostrukog, dok je na prvom od trostrukog prepleta. Donji je mozaik bio ujedno i uži i u promjeru imao oko 2 stope. Zid koji ga je opasivao bio je polukružan kao i prvi (gornji) zid, i ležao unutar prvoga dotičući ga svojom vanjskom stranom, tako da se u tlocrtu činilo da je zid udvostručen. Temelji obaju zidova bijahu na istoj dubini, 11 stopa pod razinom biskupskog vrta. Žbuka prvoga zida (očito, s nutarnje strane) bila je, čini se, oslikana, no da nije siguran da li fresko-tehnikom ili temperom, tj. "al secco". Nisu bili prikazani ljudski likovi nego tek jednostavni ornamenti.

Zemljište je iskopa bilo puno ljudskih kostiju, a u jednom se kutu vidjela "neka grobnica od više dijelova"; ali kako se ova nastavljala pod kapelu sv. Prospera, zaključili su neki da je to možda "odlomak nekakvog vodovoda" (?!). Nije nađeno ni natpisa, ni numizmatičkih nalaza, ni starog kamenog namještaja, osim nešto crepova, koji se "čine starinskima". Stalio je spremio komad mozaika, odlomke oslikane žbuke i polovicu jednoga crijepa, obećavši da će sve to poslati brodom Nisiteu u Stari Grad kad mu se ukaže prilika. Pismu je priložio skicu nalaza, no ona, nažalost, u rečenom arhivu nije sačuvana, bar ne uz ova pisma.

Iako razmjerno opširan, ovaj opis svejedno ostavlja više nedoumica. Tako npr. nije jasno da li se dubina od 6 stopa za drugi (odnosno prvi, dublji) sloj mozaika navodi u odnosu prema prvom sloju, ili u odnosu na pločnik Sv. Prospera. Nije navedena ni debljina pronađenih zidova, kao ni točan položaj nalaza u odnosu na začelje kapele (najvjerojatnije centralan). Ne znamo, napokon, ni to na koju stopu Stalio misli: bečku (=o. 0,32 m), mletačku (=o. 0,35 m) ili hvarsku (= vjerojatno o. 0,37 m)? Neke je od tih nepoznanica zacijelo uklanjao nacrt ili skica koju je izvjestitelj bio priložio pismu, no ona se, kako već rekosmo, nije sačuvala ili pak nije još pronađena.

I pored svega toga, uza sve nejasnoće, vrijedi objelodaniti opis ovoga starog arheološkog nalaza, već i stoga jer je bio uništen. Utilitarno raspoređeni biskup nije se u konačnici osvrnuo na važnost nalaza (koja je bila, kako smi vidjeli, uočena već onda - iako je, prema našem mišljenju, nalaz bio protumačen po-

sv. Prospera stopa. Ako je ovi promjer od eži na mozai-

ven drugi, na om mozaiku, og, dok je na omjeru imao (gornji) zid, i a se u tlocrtu sini, 11 stopa (trane) bila je, jerom, tj. "al enti.

kutu vidjela velu sv. Pros- la" (?!). Nije ještaja, osim nozaika, od- ve to poslati žio skicu na- pisma.

umica. Tako blji) sloj mo- iv. Prospera. aza u odnosu ni to na koju rsku (= vjer- acrt ili skica nije sačuvala

ovoga starog oženi biskup smi vidjeli, tumačen po-

prilčno) nego je doista sagradio cisternu koja je tu i sada¹⁵, u malenom dvorištu koje sa zapada omeđuje začelni, istočni zid kapele sv. Prospera u katedrali; s istoka Svećenički dom, sagrađen 1973.-1974. na mjestu starije ruševne "fureštarije" - manje zgrade za goste i poslugu¹⁶; sa sjevera je Biskupski dvor, točnije biskupska kapela (u prizemlju nova, na katu ranija s dijelom katedralne zbirke) a s juga prez- biterij Katedrale.

Tumačenje, zapravo reinterpretacija ovoga nalaza nameće se sama po sebi. Očevici su, vidjesmo, nagađali da je to ostatak nekog antičkoga hrama kružne os- nove. Nama se čini čudnim da u nalazau nisu odmah prepoznate apside, odnosno dijelovi apsida dviju crkava podignutih jedna iznad druge. Neprepoznavanje (?) možemo lako pripisati želji ondašnjih Hvarana da postanak svoga mjesta prebace u (to) dalju prošlost; ali najprije slaboj upućenosti u predmet, koji i nije bio tretiran ni na kakvoj stručnoj razini, nego u sklopu lokalnih (da ne reknemo kampanilis- tičkih) "interesnih sfera".

Poznato je da je na mjestu hvarske katedrale, u vrijeme dok je sjedište Bi- skupije (i Općine) još bilo u starom Hvaru (današnjem Starom Gradu), a sadašnji na Hvar zvao Lesna ili Lisna (Lešna), bio benediktinski samostan s crkvom sv. Marije. Prvospomenut početkom XIII. stoljeća, on je nakon 1278., kad je središte građanske i crkvene vlasti bilo preneseno u "novi grad", postao sjedištem biskupa u privremeno i potestata (općinskog načelnika), da bi od početka XIV. st. samo- stano definitivno postao biskupskim dvorom, a Sv. Marija katedralom. U novoj katedrali sv. Stjepana (titul prenesen iz Staroga Hvara/Staroga Grada) kasnije je ta crkva sv. Marije postala zasebnom kapelom, za koju smo ustanovili da položajem odgovara dašanjnoj kapeli sv. Prospera¹⁷. I REMIGIJE BUČIĆ dovodi u vezu nalaz

15. Po kazivanju don Joze Jelinčića duboka je oko 3 m. Na bucalu-kruni, koja je pri gradnji Svećeničkog doma pomaknuta prema sjeverozapadu, stoji natpis koji navodi godinu gradnje, podizatelja biskupa Bordinija i kapacitet od 440 barila (1 mletački baril = oko 64 l):

ANNO DNI
BARILI. CCCCXL
MDCCCXL
PHILIPPUS
DOMCUS
BORDINI
EP. PHAR.
F. F.

Ne može se još ipak isključiti mogućnost da su pod dnom cisterne sačuvani barem najdonji temel- ji zidova pronađenih 1840.

16. Prema kazivanju d. J. Jelinčića pri gradnji nije nađeno arheološkog materijala.

17. J. KOVAČIĆ: Zapisi o crkvama u Hvaru, Hvar 1982 (šapirografirano), 21-23 i 30; IDEM , o.c. (10), 193-194, 195, 196-197, 200 i 202 (s navedenom literaturom).

iz 1840. sa starom Sv. Marijom¹⁸. Nije li, dakle, barem gornja od dviju apsida (ne sumnjamo da je bila riječ o njima) otkrivenih 1840. bila ona benediktinske crkve sv. Marije?

Osim poznate činjenice da su naše srednjovjekovne crkve na temeljima ranokršćanskih redovito manje od ovih starijih, od te nas pomisli odvraća i samo postojanje mozaika. I. OSTOJIĆ, doduše, spominje nekoliko primjera u hrvatskim benediktinskim crkvama, ali ističe da su se naši benediktinci njime rijetko služili, jer je ovaj način umjetničkog ukrasa bio u nas slabo poznat. Od primjera podnog mozaika koje navodi, onaj u Sv. Ivanu Evanđelistu u Rabu s kombinacijom motiva meandra i svastike jest kasnoantički, odnosno ranokršćanski, a takvi su očito i ostali, izuzev možda Sv. Srđa na Bojani, koji pripada zasebnom kulturnom i vremenskom krugu.¹⁹ Stoga bismo radije pretpostavili da je nalaz iz 1840. godine u Hvaru otkrio dijelove apsida dviju ranokršćanskih crkava.

Da su benediktinci svoje crkve i samostane rado podizali nad ranokršćanskim ostacima, svjedoče brojni primjeri u bližoj i daljoj okolici Hvara: u Povljima i, vjerojatno, Lovrečini kraj Postira na Braču, u Sumpetru (Jesenice) i drugdje u splitskoj okolici te brojnim drugim mjestima hrvatske obale.²⁰ Podizanje pak srednjovjekovnih crkava na mjestu starijih, toliko je uobičajeno da primjera i ne treba posebno navoditi.²¹

Nastajanje dviju apsida u dvjema raznim fazama gradnje ranokršćanskoga razdoblja također nije nepoznato na ovom prostoru: takve su i apside Sv. Stjepana u Sustipanu:Jesenice, otkopane iza posljednjeg rata²², a i ranokršćanska bazilika u Mulinama na Ugljanu, iz V. stoljeća, dobila je koncem istog ili početkom VI. st. novu, prostraniju apsidu²³. I solinska "basilica urbana" ima dvostruki zid apside, no nutarnji je odvojen 0,5 m i položen preko gornjega mozaika, pa se čini kasni-

18. Santa Maria de Lesna - prva stolna crkva hvarska ..., Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LII., Split 1949, 112-113. - Bučić misli da je Sv. Marija kasnije "prestala ... postojati", no zapravo je bila samo pretvorena u jednu od kapela Katedrale. On navodi "po svjedočanstvu nekih Hvarana" i tragove starog zida u biskupskom vrtu kraj kapele sv. Prospera - koji se danas već odavno ne vide, osim ako to nije sjećanje na ovaj nalaz iz 1840.

19. Benediktinci u Hrvatskoj, I., 298; II., 71, 139, 167, 257, 402, 506, 525.

20. I. OSTOJIĆ, o.c. (19), II., 32, 133-134, 167, 171, 187, 249, 253, 257, 301, 306, 342, 370, 395-398, 400, 540. - I Čokovac na Pašmanu nastao je, prema pronađenim ostacima, na mjestu ranokršćanske crkve; također je i bazilika na Sustipanu kod Splita bila ranokršćanska, a rane srednjovjekovna (J. JELIČIĆ: Narteks u ranokršćanskoj arhitekturi na području istočnog Jadrana, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 23, Split 1983, 16-17 i bilj. 32).

21. Na Hvaru npr. u Starom Gradu (Sv. Marija/Sv. Ivan) i na Šćedru.

22. A. ŠKOBALJ: Obredne gomile, Sv. Križ na Čiovu 1970, 19-27, gdje auctor pogrešno drugu, vanjsku apsidu smatra "starohrvatskom".

23. M. SUIĆ: Zadar u starom vijeku, Zadar 1981, 338 i 339.

lim od vanjskoga²⁴, dok ranokršćanska crkva na Kapljuču u Solinu iza apside ima drugi zid, koji je valjda služio za učvršćenje apsidina svoda²⁵.

Naselje kom je pripadala ova ranokršćanska crkva, odnosno crkve, ako je bila riječ o njima kao što vjerujemo, jest kasnoantički Hvar, kojemu su nađeni brojni, iako skromni i raspršeni ostaci²⁶. Jedan je dio toga naselja bio utvrđen, a kada je 1278. bilo odlučeno podignuti današnji Hvar kao novo središte Općine i Makupije, nazvan je "gradom koji je nekoć postojao kod Sv. Marije u Lesni". Nalazio se na sjevernoj padini brežuljka Glavice, južno od Pjace, gdje je od XV. st. sagrađeno "predgrađe" Burak²⁷.

U kom je točnije vremenu nastala ta kasnoantička obzida možemo, zasada, samo nagađati. Možda u doba Justinijanove rekonkviste, kada je ovaj car u drugoj četvrtini VI. stoljeća posagrađio mnoštvo utvrda od Dunava do Grčke radi obrane od barbara²⁸. Iz toga su otprilike vremena također i utvrde na Bolu te Galičniku

24. F. BULIĆ: Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l' a. 1902., *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXVI., Split 1903, 62.

25. IDEM: Sterro di abside di una chiesa antica cristiana ad Ovest della "necropoli suburbana di 16 sarcofagi" a Salona, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXXIV., Split 1911, 25 i tab. II.

26. N. PETRIĆ, o.c. (6). - Početkom ožujka 1988., prilikom arheološkog sondiranja izvršenog od Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu prije postavljanja novoga pločnika pred Katedralom, otkriveni su pred ulazom u crkvu, pored više zanimljivih kasnosrednjovjekovnih nalaza, također i ostaci zida koje se tehnikom gradnje i jednim numizmatičkim nalazom može datirati u VI. stoljeće. O tome će pisati izvođač istraživanja, a nalaz spominjemo jer se uklapa u ranije otkrivene kasnoantičke ostatke na području grada.

27. R. BUČIĆ, o.c. (18); J. KOVAČIĆ, o.c. (17), 9-10; IDEM, o.c. (10), 24-26, 46 (bilj. 3), 48-49 (bilj. 17), 52-53 (bilj. 39).

Treba odbaciti neosnovanu tvrdnju da se kasnoantički "civitas" dizao na mjestu današnjega Grada (Grôd, Groda), a na položaju Burka bio tobožnji "civitas" iz XII/XIII. stoljeća (N. PETRIĆ: *Civitas quae aliis temporibus fuit*, *Hvarski zbornik* 1/1973, 173-180; IDEM, o.c. (6), 27 sqq). Ponovimo da "civitas" u ispravama XIII. i XIV. st., bar što se Hvara tiče, znači dio naselja unutar zidina, a nikako cijelo naselje. Današnji je Hvar uvijek bio širi od svojih bedema. Na njegovu mjestu u XII. i XIII., a i više stoljeća ranije, nije bilo nikakvoga "grada". (Onaj koji navodi G. NOVAK: *Hvar kroz stoljeća*, Zagreb 1972, 47, zasnovan je na kupoprodajnoj ispravi za Dubovi Dol iz 1205., koja je mnogo kasnija krivotvorina (J. KOVAČIĆ, o.c. (10), 112-117). Nije vjerojatno da je stari zid uz Anuncijatu srednjovjekovni. Uostalom, isprava iz 1278. govori o "gradu" (=obzidi) iz "drugih vremena" (aliis temporibus), što se nikako ne može odnositi na onaj koji tada, navodno, još "opstoji", i ne govori se o dvama, nego samo o jednom "civitasu". Što kulturni sloj ovoga obzidanog dijela naselja nije bolje sačuvan, razlogom je to što je bio temeljen na stijeni i nema nanosa, a kasnija ga je intenzivna izgradnja kuća poništila. Nije bilo ni arheoloških istraživanja. Ako svaki slučajni arheološki nalaz uzimamo kao dokaz za ubicaciju "civitasa", onda se on može smjestiti gotovo u bilo koji dio današnjega Hvara (v. kartu u N. PETRIĆ, o.c. (6), 11). No sa "zidovima i kulama" (R. BUČIĆ, o.c. (18)) to nikako nije moguće.

28. P. BUTORAC: *Boka Kotorska od najstarijih vremena do Nemanjića*, I. Prilog *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku* XLIX., Split 1927, 67 (navodi PROKOPIJA: *De aedificiis D.N. Justiniani*).

poviše Jelse²⁹, ona na Svecu³⁰ i Gradina opet kraj Jelse³¹. Iz toga je razdoblja možda bila gornja od dviju crkava u Hvaru, dok je donja mogla potjecati iz nešto ranijeg vremena, ali svakako u okviru naselja koje tada u Hvaru postoji.

Te bi se nedoumice morale razriješiti arheološkim istraživanjem na položaju kapela sv. Prospera i Presv. Otajstva u Katedrali³², a vjerojatno i susjednih točaka u crkvi i Biskupskom dvoru. Vjerujemo da bi "felix bidens" i ovdje rasvijetlio mnogu nejasnoću iz davne, u ovom slučaju iz hvarske, prošlosti.

29. V. KOVAČIĆ: Kasnoantička cisterna u Bolu na Braču, Prilazi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26, Split 1986-1987, 31-32.

30. B. KIRIGIN - M. MILOŠEVIĆ: Otok Svetac, Mogućnosti 3-4-5, Split 1982, 244 sqq.

31. N. PETRIĆ: Kasnoantički spomenici otoka Hvara, Hvarski zbornik 5/1977, 228.

32. Kako od strane Crkve postoji želja da se u ovom dijelu Katedrale uredi kriptu, ostvarivanje ove zamisli i ne bi bilo toliko neizvodljivo. No pri tom će valjati voditi računa i o kasnijoj izgradnji u tom dijelu crkvenog prostora.

Stara je Gospina kapela, zacijelo kraća i uža od sadašnje, dobila današnji oblik gradnjom majstora Stjepana Staničića iz Staroga Grada u vremenu od 1602. do 1609., za biskupa Cedulina. Tada je uklonjena i stara kapela sv. Petra obitelji Gazarović, koja stajaše između Gospine kapele i prezbiterija. Ulazni luk u novu (sadašnju) kapelu sagradili su 1665.-1672. graditelji nove Katedrale Toma Acalinović-Azali i Marko Čeljubin. Za naš su predmet napose važne intervencije u podnici kapele. Najprije, tu su bile grobnice bratovštine Gospe Karmelske, a ne znamo koliko je duboko bio ukopan stari (1676.) odnosno sadašnji oltar sv. Prospera (donji dio iz početka XVIII. st.). Nešto prije 1874. načinjena je i manja kriptu (sudeći po natpisu i nekim spisima, ispod stuba koje iz Dvora vode u kapelu) gdje je sahranjen biskup Duboković. Inače su popločenje i ogradica kapele iz 1817. - Napomenimo i to, da je začelni zid kapele sv. Prospera - za razliku od one Sv. Križića u južnoj lađi koja prostorno odgovara ovoj prvoj - zakošen, što je karakteristika kasnoantičkoga graditeljstva. Da li je to stoga, što je bio sagrađen prema kasnoantičkim temeljima?

Traveja pak Presv. Otajstva bila je na istome mjestu i u staroj crkvi (zajedno s krstionicom), ali i ona plića i uža do sadašnje (širina interkolumnija od 4,5 m). Današnja je traveja građena od 1620-tih do 1670-tih godina, s konca kojega stoljeća je i sadašnji žrtvenik. Grobnice u traveji, izvorno bratimske (?), a sada biskupske, sa samog su početka prošloga stoljeća, ali su tu bile i starije (v.: C. FISKOVIĆ: Hvarska katedrala, Split 1976, 16, 25, 38-39, 43, 44, 58, 66-67, 68, 102-103 (dok. XXXIX.-XLV.), 107 (dok. LXVI.); R. BUČIĆ: O nekim bratovštinama otoka Hvara, Prilozi povijesti otoka Hvara V., Hvar 1978, 31 i 35; J. KOVAČIĆ, o.c. (10), 197, 201 i 202). Vidimo da bi arheološko sondiranje također upotpunilo i naše znanje o staroj hvarskoj katedrali. I, na koncu, važna napomena: u prostoru traveje/kapele Presv. Sakramenta bio je 1572. u obiteljskoj grobnici sahranjen je i naš glasoviti hrvatski pjesnik iz renesansnog razdoblja PETAR HEKTOROVIĆ. To je mnogima nepoznato, ili se ignorira, pa se mjestom Hektorovićeve počivališta redovito smatra Stari Grad, iako je još pred deset godina posthumno objavljena radnja A. ZANINOVIĆA koja nedvosmisleno pokazuje kako je Hektorović pogreben (a zacijelo i umro) u Hvaru, i to upravo ovdje, u smislu njegove oporuke. (Još o grobu Petra Hektorovića, Građa za povijest književnosti hrvatske 32, Zagreb 1978). Stotinu godina iza njegove smrti grob mu je bio devastiran (ispunjen zemljom do pločnika); izvjestitelj o tome, Petrov srodnik hvarski kanonik Hektor Hektorović, neodređeno smatra taj vandalski čin osvetom protivnika njegovih oporučnih odredaba, no možda je stvarni razlog bio mnogo jednostavniji: navedena gradnja nove, veće traveje na istome mjestu, koja se spominje i u srpnju 1672. (C. FISKOVIĆ, IBIDEM, 44), dakle neposredno pred izvješće kanonika Hektora iz siječnja 1673. godine. Dodatak: - Prema više nego nepotpunim starogradskim maticama, Alviž Stalio p. Dinka p. Anđela i p. Margerite kćeri Mate Vidovića rođen je 22. lipnja 1799., a vjenčao se Kamilom Gelineo-Bervaldi Vickovom 1828. Djeca su im bila: Margarita (umrla kao dijete), Dinko (umro 1849. kao 20-godišnjak, student) Vicko (v. stari anagraf, II., u župnom arhivu Stari Grad, 227, te maticu umrlih Stari Grad 1846.-1855. u Historijskom arhivu u Zadru). Starogradske mu matice ne spominju smrti, zacijelo jer je, kao učitelj ili u kojoj drugoj službi, umro izvan zavičaja.

razdoblja
ati iz nešto
na položaju
njih točaka
rasvijetlio

osti u Dalma-
sqg.

ostvarivanje
o kasnijoj iz-

injom majsto-
upa Cedulina.
u Gospine ka-
572. graditelji
napose važne
Karmelske, a
rospera (donji
ši po natpisu i
ip Duboković.
Ini zid kapele
ara ovoj prvog
što je bio sa-

ionicom), ali i
ja građena od
mice u traveji,
ali su tu bile i
58, 66-67, 68,
štinama otoka
(10), 197, 201
taroj hvarskoj
amenta bio je
esansnog raz-
na se mjestom
lina posthum-
je Hektorović
poruke. (Još o
1978). Stotinu
rika); izvjesti-
matra taj van-
mi razlog bio
ja se spominje
šće kanonika
gradskim ma-
en je 22. lipn-
a bila: Marga-
stari anagraf,
Historijskom
ao učitelj ili u

O nalazima pred hvarskom katedralom 1988. (v. bilj. 26) piše N. Petrić: Prilozi arheologiji kasnoantičkog grada Hvara, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmačiji 28, Split 1989, 13 sqq. - Ž. Rapanić: Marginalia o "postanku" Dubrovnika, Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području (Izdanja Hrvatskoga arheološkog društva sv. 12), Zagreb 1988, 48 navodi mišljenje M. Preloga da je širenje Marijina kulta uzduž istočnojadranske obale u 6. st. usko povezano s tadašnjim bizantskim prodorom, dok Ž. Tomičić: Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima, Prilozi Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu 5-6, Zagreb 1990, 29-53 govori o Justinijanovoj "reconquisti" u smislu zaštite važnih vojno-pomorskih putova, u vrijeme i neposredno nakon gotsko-bizantskih ratova 535.-539. Sve to ne možemo ne povezati s Hvarom; čini se nemogućim da bi njegov izvanredni strateški položaj mogao biti mimoiđen u takvim povijesnim okolnostima.

Kao još jedan dokaz da se crkva, kasnije kapela sv. Marije nalazila upravo na mjestu Sv. Prospera u Katedrali, navodimo zapisnik crkvenog suda iz 1626., koji opisuje kako je biskup Cedulini, ustavši sa svoga sjedišta u prezbiteriju, ušao u biskupski dvor kroz obližnju Gospinu kapelu (a u kapeli je sv. Prospera i danas ulaz iz Katedrale u Biskupiju):

Die 17. X. mbris 1626

... Mon. r R. mo Vescouo si leuò dalla sedia, e, discese p(er) ritiararsi in Vescouado, p(er) la Cappella co(n)gionta della Madona... - Biskupski arhiv u Hvaru, Processi civili 1622-1629, 518 i 520.

Napomena I. XI. 1990.: Gornji je članak većim dijelom napisan 1988. Nedavno je u hvarskoj katedrali došlo do nalaza koji potvrđuje pretpostavku iz podnaslova ove radnje. Naime, u listopadu 1990. iskopana je sonda na početku prezbiterija Katedrale u svrhu podizanja novoga kamenog glavnog oltara "prema puku". Pored grobova koje se očekivalo (jer je crkva sve do početka 19.st. bila i groblje), nađen je na dubini od oko 2 m i ulomak ranokršćanskog pluteja s uklesanim križem. Odlučeno je arheološko istraživanje čitavoga prezbiterija, a bilo bi potrebno i iskopavanje kapele sv. Prospera.

Prilog:

Primo L. Stalija iz Hvara P. Nisiteu u Stari Grad od 5.IV.1840. Arhiv P. Nisitea, Istraživački centar Historijskog JAZU instituta u Dubrovniku:

Illustrissimo Sig: Pietro.

Soddisfo alquanto tardi all'obbligo, che mi sono preso di servirla con un disegno del mosaico qui scoperto non ha guari, e per cui i Lesignani fanno le più alte meraviglie, credendo d'aver trovato un documento, che prova incontrastabilmente, com'essi dicono, l'antichità, anzi l'anteriorità della loro *Metropoli* a qualunque altra città e paese esistente sull'isola. Attendeva, che si facesse uno scavo più ampio, onde poter prendere in rilievo la maggior parte possibile del mosaico stesso, e questa fu la sola cagione, per cui ho tardato di servirla.

Vedendo che già si era presa la risoluzione di sospendere ogni ulteriore scavo, anzi quella di spezzare la part fin qui scoperta per dar luogo alla costruzione di un pozzo, mi sono determinato di prendere in disegno quel tanto che ho potuto vedere; giacchè il restante giace nascosto sotto il lastricato della cappella di S. Prospero alla profondità di circa quattro piedi.

La parte adunque che fu scoperta, e che si trova fuori del muro orientale della cappella suddetta, presenta la figura di un segmento circolare, la di cui sottesa è di dodici piedi, e la maggior assisa di quattro e mezzo - Supponendo che l'edifizio, cui doveva servire di pavimento il mosaico in discorso, fosse stato di forma intieramente circolare, esso avrebbe avuto un diametro di piedi 17 1/2. Avverta però, che il piccolo muro, che si scorge dalla parte settentrionale, sembra essere un lavoro posteriore, e quindi non appartenente all'edifizio, giacchè colla sua base appoggia propriamente sul mosaico, e non è unito al muro principale.

Quello poi che riesce sorprendente si è, che sotto al mosaico fin qui accennato, se n'è scoperto un secondo, circa alla profondità di sei piedi. Il suo lavoro è d'un disegno molto simile al primo, e diversifica soltanto in ciò, che la fascia che lo circonda il primo è formata di una treccia che ne ha invece tre - Oltre a ciò esso è anche più ristretto di circa due piedi in diametro. Il muro che lo circrive è pure circolare come il primo, e giace entro al medesimo attacco/dovisi col suo lato esteriore, di manierachè al basso, sembra raddoppiata la grossezza della parete. Le fondamenta dell'uno e dell'altro cominciano alla medesima profondità, cioè undici piedi sotto al livello del giardino di questo Palazzo Vescovile. L'intonaco poi del primo

muro, ch'è anche il più esterno, sembra essere stato dipinto; ma non ho potuto riconoscere se a fresco, ovvero a tempera. Ho procurato di esaminare bene i frammenti dell'intonaco stesso per poter riconoscere quello che ne rappresentasse la dipintura. Non ho potuto però rilevare alcuna traccia di effigie umana, e solo mi riuscì di poter osservare qualche semplice ornato. Il terreno che occupava lo scavo, fu trovato molto ingombro di ossa cadaveriche, ed anzi in un angolo fu osservata una specie di avello costruito di più pezzi; ma come questo s'internava sotto al muro della Cappella suaccennata, così ha dato motivo ad alcuni di credere poter essere un frammento di qualche acquedotto. Nè iscrizioni, nè monete, nè suppellettili antiche, non se ne trovarono per nulla, ad eccezione di qualche pezzo di tegola, che pare di vecchia data.

Perch' Ella poi vegga le cose con maggior precisione, io ho apparecchiato un pezzo di mosaico, qualche frammento dell'intonaco, ed una mezza tegola; e tosto che mi si offrirà una buona occasione per la via di mare Le spedirò tutte queste cose.

Si compiaccia intanto per ora di contentarsi del disegno, che Le spedisco. Esso non è lavorato con quell'eleganza che si conviene, ma sappia che sono varj anni ch'io sono fuori d'esercizio, per il che mi sarebbe riuscito molto difficile di presentarle un lavoro meglio. Compatisca quindi la mia inabilità, e gradisca solo la buona disposizione.

(Preostatak pisma se ne odnosi na naš predmet. Spominje namjeravano osnivanje prirodoslovno-arheološkog društva u Zadru i s tim u vezi Pappafavu. Poslao je Visianiju dvije pošiljke biljaka preko svog prijatelja don Petra Petrića iz Komiže. Nada se da će o predstojećem Uskrsu pohoditi Nisitea i završava:)

Mi conservi frattanto la grazia del suo compatimento ed amore, e mi creda con vera stima ed affetto

Lesina 5. Aprile 1840.

Di Lei

Ub:° Dev:° Serv: ed Amico
Luigi Stalio